حەیران کۆنترین ئەدەبی زارەکییە

عەباس سلێمان سمایل

هونەری حەیران

حەیران هونەرێکی میللی گۆرانیی کوردییەو وەک لاوک و بەیت و داستان بەشێکە لە ئەدەبی زارەکی و کۆنترین بەشیەتی تاموچێژی لەگۆرانیی نوێ زیاترە بەهۆی ڕەسەنایەتی و ڕیشەی قووڵی مێژوویی. حەیران سەر بەدەزگای بەیاتە، لەکێش و قافیە لەبەیت سەربەستترە و لە ڕوخساریش لەلاوک نزیکە، کەچی لەناوەرۆک جیایە.

دەقەکانی حەیرانیش هەرچەندە خاوەن و سەردەمی نووسین و چڕینیان دیار نییە، بەڵام بەتۆژینەوە لەناوەرۆکی دەقەکان دەتوانرێ سەردەمی هۆنینەوە و چڕینیان دیاری بکرێت.

لە ڕووی ناوەرۆکیشەوە زیاتر دڵدارییە و تایبەتە بەناوچەکانی سۆران.

دەقەکانی حەیرانی ئەمڕۆ پەروەردەی حەیرانی هەزاران ساڵە و فەرهەنگەکەشی فەرهەنگی دوو سەد ساڵێک لەمەوبەری ناوچەکانی نێوان بۆکان و دەشتی قەراجەو چەند لەهێڵی نێوان ئەم دوو ناوچەیەش دوورکەویتەوە حەیران لە چڕین ڕۆڵی کەمتر دەبێتەوە، دووریش نییە جاران ناوچەی زیاتری گرتبێتەوە. حەیران(*) چیرۆکێکی زۆر کورتە و بەشێوەی هەڵبەستی ئازاد هۆنراوەتەوە، ئەم هەڵبەستانەش سەرەتاو ناوەرۆک و کۆتایی و سەربەندو دوابەندیان هەیە. لەوەوە ڕوون دەبێتەوە کە کورد هەڵبەستی ئازادی بەر لە هەڵبەستی کێش و قافیە گوتووە، لەوانەشە دوای بڵاوبوونەوەی ئیسلام لە کوردسان لەڕێی فەقێ و مەلاکان بەکاریگەریی ئایینی ئیسلام هەڵبەستی کێش و قافیە سەری هەڵدابێت لە کوردستان، سەرەتا لە حوجرەو مزگەوتەکان هەڵبەستیان بەکێش و قافیە بەزمانانی کوردی، عەرەبی فارسی دادەنا.

شیعرەکانی حەیرانی سەرچیایی هەمووی دڵدارییە و پاڕانەوەی بەرامبەر بە ئافرەتیان تێدایە و کوڕە حەیران خۆی دەکاتە خاک و خۆڵ لەبەر پێی خۆشەویستەکەی و ئامادەیە لەبەیانییەوە تاکو ئێوارە خۆی شل و کوت بکات و کاری بۆ بکات تەنیا بۆ خاتری سەیرکردنێکی ،خۆی زەلیل و بێ دەسەڵات دەزانێ بەرامبەری و هەر خۆشەویستەکەی حەکیم و نوژداری دەردەکەیەتی، ئەگەر لەپێناوی خۆشەویستەکەی هەلا هەلاش بکرێت بە خەنجەران شانازی پێوە دەکات.

نموونەشمان شێخی سەنعانە کە بۆ خاتری کچەگاورێ دەبێتە شوانی بەرازان و دواتریش لە دین وەردەگەڕێ.

ئەوەش ئەوە دەسەلمێنێ کە کۆمەڵگای کوردەواری جاران، کۆمەڵگایەکی ئافرەتسالاری بووە، تا ساڵانی پەنجاکانیش لەناوچە شاخاوییەکان ڕیشەی ئەم ئافرەتسالارییە هەر مابوو کە لە سەربەستیی کارکردنی ئافرەت و خزمەتکردنی لەلایەن پیاوەوە ڕەنگی دابۆوە.

بۆ نموونە تا بەم دواییە لە بیتۆێن دەبوایە پیاو ڕۆژانە پشتیەدار بۆماڵەوە بێنێ، بەڵام دوای ئەوەی ڕژێمی دەرەبەگایەتی ڕیشەی داکوتاو خەڵکەکەش زیاتر قوڵ بووەوە لە ئایین، ئافرەتسالاری بە جارەکێ لە ڕیشەوە هەڵکێشرا، بەجۆرێک وای لێهات پیاوان بەلایانەوە شوورەیی بوو کە حەیران بەسەر شۆخ و شەنگی و

ئازایەتیی ئافرەتدا بچرن، دڵداریش بووە شوورەیی و کچ بەشوودان بۆ زەبری خەنجەر گۆڕاو لە ئەنجامدا چینایەتی دروست بوو و شێخ و دەرەبەگ بە ئارەزووی خۆیان هەر کچێکی بیانویستبا دەیانهێناو هی وا هەبوو لەم هەولێرە لە (٣٠) ژنی تێپەڕاندبوو، چینی هەژاریش ئەگەر کچێکی خۆشبویستبایە ئەوا گەورەترین کۆسپەیان بەناوی دینەوە لەبەردەم دروست دەکرد.

بۆ نموونە کەریم و ستی، هەردووکیان لەلایەن ئاغاوە کوژران، دڵداریی نێوان «خدرو زەری» یان لە خوێن هەڵکێشاو ناوی زەریان زڕاندو بە پەندیان بردو خدریشیان لە حەیران وتن ساردکردەوە، فەقێ برایمی گوندی کەسنەزانی بن زوورگەزراویش کە دانیشتووانی ناوچەکە بەحەیرانی مەست ببوون، حەزی لە کچە ئاغایەک دەکردو هەمیشە لە حەیرانەکانی ناوی دەهێنا، لە ئەنجامدا بەدەستی ئاغا کوژرا.

کەواتە لە دروستبوونی چینایەتی، زۆرداری سەری هەڵداو چینی چەوساوەش کە سەرچاوەی هونەرە مافی پێشێل کرا، بەڵام لە ئەنجامی ئەم گۆڕانە، حەیرانی مەجریسی زیاتر گەشەی کرد کە زیاتر مەدح و پێداهەڵدانی چینی دەرەبەگی دەگرتەوە.

کلیلی سەرەکیی ئاوازەکانی حەیرانیش پیتە بزوێنەکانە. دەقەکانیشی هەر ناوچە و دەقی تایبەتیی خۆی هەیە و لە چڕینیش تایبەتمەندیی خۆی هەیە، بۆ نموونە حەیرانی موکریان لەگەڵ حەیرانی دەشتی هەولێر لەگۆتن جیاوازیی هەیە و هەروەها لەگەڵ حەیرانی بیتوێن و باڵەکایەتی، دەقەکانیش هەریەکە و ناوی جوگرافیی ناوچەکەی، زیاتر ڕەنگی تێدا داوەتەوە، دەقی حەیرانیش هەیە ناوە جوگرافییەکانی نێوان هەواری کوێستانە و هەواری گەرمیانی تێدا ڕەنگی داوەتەوە، بۆ نموونە ئەم دەقە حەیرانە ناوە جوگرافییەکانی نێوان چیای قەندیل و دەشتی قەراجی تێدا ڕەنگی داوەتەوە:

ئەمن دەڵێم براینە برا دەرینە وەرن لەکوێ
لە دەشتی مێرگان
لە گوندی دەبێرێ
پێش دە مەخمووری پشت دە هەولێرێ
من دەڵێم بمدەیە بیست و دوو ماچ لە گەردەنی زەردێ
محە لی نیوەڕۆیە کە مەڕ دێتە بەربێرێ
مردن گەلێک نێزیکە لۆ کاکی حەیران
دەبلاێ
هەر گەلێک بەخێرێ
کیژ وەرە لەکوێ
لە تەرگەوەڕو مەرگەوەڕێ
بریا دوو گراویلکەم بەدڵی خۆم گرتبان
یەکیان بەجێ مابا لەسەر زەوی

ئەوی دی چووباوە بۆ سەر بانەمەڕێ
بریا خەرج ئەستێن و باج ئەستێن.. بام لەکوێ؟
لەو بەرەو بەری نەڵێنێ، لەبەری مێرگان
لە کۆچک درووی دە ئالوەتەیان
لە قۆندر جوکەی هەولێرییان
لەسەر بەتاسی خۆشناوان..

سەرهەڵدانی حەیران لەمێژوودا

گۆرانییە کوردییەکان، هەریەکەو سەردەمی سەرهەڵدانی تایبەتیی خۆی هەیە، قۆناخ دوای قۆناخ گۆڕانی بەسەر داهاتووەو گۆرانی وا هەبووە لەگەڵ سەردەم نەگونجاوە یا بەهۆی کارەسات لەناوچووە و گۆرانیی دیکە سەری هەڵداوە، گۆرانییەکانیش بەگشتی پێوەندییان بەباری کۆمەڵایەتی و جەژنەکانەوە هەبووە.

جا دوای ئەوەی کۆمەڵگای کوردستان لە قۆناخی ڕاووشکارو چنینەوەی خۆراکەوە دێتە سەر ماڵی کردنی مەڕو ماڵات و گەرمیان و کوێستان کردن، تەواو تێکەڵی یەکتر دەبن و حەیرانی سەرچیایی سەرهەڵدەدات و دوا بەدوای ئەویش پیرە پایزۆک و حەیرانۆک سەرهەڵدەدەن، حەیرانی سەرچیاییش بەکۆنترین هونەری گۆرانیی کوردی دادەنرێت.

ئەم جۆرە حەیرانەش ئاوازەکەی بەرزەو پێویستە حەیرانبێژ بەدەنگێکی بەرز بیچڕێت، بەهۆی ئەوەی بنەماڵەی مەڕ داران، دوور لە یەک بنەگەیان هەڵداوە و مەڕیان دەلەوەڕاند، یان حەیرانبێژ شوان بووەو لە دوورەوە بۆ دارکەران حەیرانی چڕیوە و بەدەنگێکی بەرز دەردی دڵی خۆی بۆ خۆشەویستەکەی هەڵڕشتووە و وەفاداریی خۆی پێ ڕاگەیاندووە.

هەڵبەتە دەنگخۆشیشی ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە لە دڵداری، زۆرجاریش حەیرانبێژ حەیرانی سەرچیای هەر تەنیا بۆ خۆی وتووە بۆ سەبووری خۆی و دڵدانەوەی خۆی بەهۆی ئەوەی نازدار حەیرانی بە نسیب نەبووە یا باریان کردووە، جاری واش هەبووە تەنیا وەسفی نازدار حەیرانی کردووە و پێیدا هەڵگوتووە.

حەیرانی سەرچیاییش لەو کاتانە زیاتر بۆنی ئومێدی لێ دەکرا کە هەوا بەرەو فێنکی دەگۆڕاو مەڕداران مەڕو ماڵاتیان دەردەکەنە دەشتودەر و کچ و کوڕان تێکەڵی یەکتر دەبن، دوای مانگێکیش لە وشکبوونی گژوگیا، مەڕەکانیان بەرەو کوێستان ڕادەدەن، بەڵام دوای ئەوەی کە پایز مانگێکی بەسەر دەچوو لە کوێستان دەگەڕانەوە گەرمیان، حەیرانەکانیان بۆنی نائومێدییان لێ دەکرا، بەهۆی ئەوەی کچان و کوڕان لێک دادەبڕان لە بادینان و ناوچەکانی دیکەی کوردستانی باکوور، جۆرە حەیرانێکی

نائومێدییان هەیە کە لە گەڕانەوەیان بۆ گەرمیان دەیچڕن و بە (پیرە پایزۆک) ناوی دەبەن، بەڵام (حەیرانۆک)ی کرمانجی کە بە ئاوازێکی زۆر نەرم و لەسەرخۆ دەگوترێت لە ڕووی چڕینەوە زۆر لە حەیرانی مەجریسی دەچێت کە تەنیا لەنێوان کوڕو کچدا دەوترێت و کە هەریەکەیان بە حەیرانۆک چڕین خۆشەویستی و دەردی دڵی خۆی بۆ ئەوی دیکە دەر دەبڕێت.

جۆری دووەمی حەیرانیش، حەیرانی مەجریسییە، کە لەناوەرۆکەوە لەلاوک نزیکە.

ئەم جۆرە حەیرانەش دوای ئەوەی مەڕداران یەکێک لە هەوارەکانیان دەکەنە هەواری هەمیشەییان سەرهەڵدەدات، بەهۆی شەوی درێژی زستانە و کۆبوونەوەیان لە ماڵان و لەدیوەخان، چیرۆک و ڕووداوی جوامێرانەیان بە ئاوازێکی نەرم و لەسەرخۆ بە حەیران دەوت، ئەم جۆرە حەیرانەش زۆربەی دەقەکانی بۆ سەردەمی میرنشینەکان دەگەڕێتەوە کە دەکەوتنە بەر پەلاماردانی داگیرکەرانی عەجەم و ڕۆم (تورک)، بەڵام دەقەکانی حەیرانی مەجریسی دەشتی هەولێر زیاتر مەدح و پیاهەڵدانە. گەشەکردنی حەیرانی مەجریسیش لە دەشتی هەولێر گەشەی کردووە بەهۆی دروستکردنی گوندێکی زۆر لەم دەشتەو دوور بوون لە دەسەڵاتی حکوومەتانی سەفەوی و عوسمانی و قاجاری و بەرزبوونەوەی باری ئابوورییان و هەبوونی کێخواو دیوەخان لەگوندەکان، بەڵام حەیرانی مەجریسیی موکریان ناوەرۆکەکەی زیاتر لەناوەرۆکی حەیرانی مەجریسیی دەشتی هەولێر مێژووییترە و باس لە پاڵەوانی و جوامێریی کوردان و داگیرکەرانی عەجەم دەکات.

جارانیش کێخواکان هاندەربوون بۆ حەیران چڕین و شەوان لە دیوەخانەکان شوورەیی بوو ئەگەر یەکێک دەنگی خۆش بووایە حەیرانی نەچڕیبووایە. هەروەها دەنگ خۆش ڕۆڵی هەبووە لە ژن خواستن، سەرەتا یەکێک بیویستبایە داخوازیی کچێک بکات، لێیان دەکۆڵییەوە داخۆ دەنگی خۆشە یان نا..؟

هۆی کزبوونی حەیران

حەیران تا ساڵانی چل و پەنجاکان لەوپەڕی پێشکەوتندا بوو بەهۆی گرنگ پێدانی کێخواکان بە حەیران و ژیانی سادەو ساکاری هۆزانی کوردو دژایەتی نەکردنی حەیران چڕین لەلایەن مەلای گوندەوە، بەڵام دوای ئەو ڕێکەوتە، حکوومەتی عێراق، ئایینی وەک داردەستێک و فاکتەرێک بەکاردەهێنا دژی فەرهەنگی کوردو بووژانەوەی و بەرەوپێش چوونی هونەری کوردی و یادکردنەوەی جەژنی نەورۆز، لەلایەکی دیکەوە شەڕو شۆڕی بەردەوام وای لە خەڵکەکە دەکرد کە لە هونەری گۆرانی وتن دووركەونەوە و پاشان تێکەڵ بوونیان بە ژیانی شارو کارو کاسبی بە تەواوی حەیران بەرەو کزی چوو.

ئیتر هەردوو جۆری حەیران مۆرکێکی ڕەوەندی و لادێ نیشینیان پێوە دیارەو تاوەکو ئەمڕۆ گوندنشینان زیاتر گرنگی بە حەیران دەدەن، بەڵام کە گوندنشین بووە شارستان یا ئامێری پێشکەوتووی لەجیاتی ئامێری دەستکری باووباپیرانی بەکارهێنا، ئەوە لە ئەدەبی زارەکی دوور دەکەوێتەوە و لە دابونەریتی ڕەسەنی گەلەکەی دادەبڕێ..

جا کە مەڕداری نەمێنێ و جلی کوردی بەرەو جلی ئەوروپی بگۆڕێ و کراسی بەئەنگوچک، لفکەشۆڕ، خەزێم، کرمەک و گوارەی بەکاریتە و ژێرچەنە، بسک شۆڕ و چوونە داران و چوونە سراوێ و کل و کلدان و سوارسوارانێ و پەرێزو دوورینەوە نەمێنێ، حەیرانبێژ ئەو هەستەی جارانی نامێنێ حەیران بچڕێت.. حەیرانبێژ بەچیدا بچڕێت.. بە دەڕاسە و تەلەکتۆرو ئوتومبێل، یا بەجلی ئافرەتانی ڕۆژئاوایی و سۆرو سپیاو..؟

تایبەتمەندییەکانی حەیران

حەیران لە چڕیندا لەگەروو دێتە دەرەوە، پێچەوانەی گۆرانیی جەنگ و مەیدانە، کە لە سینگەوە دێتە دەرەوە، میلۆدی یا ئاوازی حەیرانی هەر ناوچەیەک جیایە لەگەڵ ناوچەیەکی دیکەو بەگشتیش حەیران چیرۆکێکی زۆر کورتە و مرۆڤ بە باشی تێی دەگات و زیاتریش لە گۆرانیی دیکە لە هەست و گیان نزیکترە.

هەروەها حەیران زۆر شتی تێدایە وەک! ڕەوانبێژی، ناوی جوگرافی، ناوی مرۆڤ، ئازایەتی و بەسەرهات و شتی دیکە.

هەروەها حەیران لەتایبەتمەندییەکانی وەک هۆرەی جافی جێگای مۆسیقاشی گرتۆتەوە، واتە بەبێ مۆسیقاش دەچڕدرێت، ئەگەر بە مۆسیقا بیچڕن، ئەوا بەیەک ئاواز یا میلۆدی سادەی بۆ دەژەنن کە بەردەوام دووبارە دەبێتەوە، کەچی دەتوانرێت حەیران و لاوک و گۆرانییەکانی هەورامان و ئەو گۆرانییانەی سەر بەدەزگای بەیاتن قەوارە و فۆرمی زانستییانەیان بۆ دابنرێت و لەکۆتاییدا هیوادارم کۆمەڵەی حەیرانبێژان و حەیران دۆستان دروست بن، بەڵکو ئەم هونەرە کۆن و ڕەسەنە بەرەو پێش بچێت و لە ڕێگای حەیران چڕین و توێژینەوە لەسەر حەیران خزمەت بەلایەنێکی گەورەی کولتووری میللەتی کورد بکرێت.

جۆرەکانی گۆرانی

١- ئەوینی:

أ- حەیرانی سەرچیایی.
ب- حەیرانۆک.
جـ- پیرە پایزۆک.
د- گۆرانیی کارکردن.
و- گۆرانیی بۆنەکان.

٢- گۆرانیی کۆچک و دیوان:
أ- حەیرانی مەجریسی.
ب- لاوک.

٣- گۆرانیی جەنگ و مەیدانخوازی.
٤- گۆرانیی ئاییني.
٥- گۆرانیی خەمباری: چەمەری، سەردولکە،..
٦- گۆرانیی غەریبی: سەفەر.
٧- گۆرانیی مندالآن.
٨- گۆرانیی ڕامیاری و پەروەردەیی.

شوێنی حەیران لە ئەدەبیاتدا
(ئەدەبیاتی کوردی)

أ- ئەدەبیاتی زارەکی
١- بەیت.
٢- مەتەڵ.
٣- چیرۆک.
٤- پەند.
٥- داستان.
٦- حەیران.
٧- گۆرانی.
٨- لاوک.

ب- ئەدەبیاتی نووسراو

شوێنی حەیران لەدەزگاکانی مۆسیقادا
(دەزگاکانی مۆسیقا)

١- دەزگای شوور (بەیات)
أ- بەشەکانی بەیات:
١- ئەبو عەتا (١٠) لق.
٢- بەیاتی تورک (٥) لق.
٣- ئەفشاری (٣) لق.
٤- دەشتی (٥) لق.
٥- بەیاتی کوردی (٨) لق.

ب- پێنج ئاوازی لێدەبێتەوە.

٢- نەوا (ڕاست).
٣- ماهوور (عەجەم).
٤- چوارگا (حیجازکار).
٥- ڕاست پێنجگا.
٦- سێگا.

مەقامەکانی جۆرەکانی بەیات کە تایبەتن بە گەلی کورد ئەمانەن: (حەیران، قەتار، خاوکەر، ئەڵلاوەیسی، خورشیدی، هۆرە، ئای ئای، سەفەر، دەروێشی، کوردۆ، هیجران)،..

(چەند نموونەیە لە حەیرانۆک)

حەیرانۆک لە ڕووی کێشەوە چوار جۆری هەیە: سێ برگەیی، چواربڕگەیی، پێنج برگەیی، حەوت بڕگەیی.

١- سێ بڕگەیی:
تارینێ
گەنێ مەیێ کرە
مە ب شێڤێ وەرکرە
سەرسپی، ژبویکێ جانترە..

٢- حەوت بڕگەیی:
ئەڤ شەڤە، شەڤاخێرا..
مەلایێ چوین مزگەفتا
جوهیێن چوینەکەنیشتا
فەلەییێت چوینە دێرا..
دا ل ناڤ بەرا جوت لا
ڤەبیت دەرگەهێ خێرا..

(دەقێکی حەیرانی ناوچەی موکریان کە باس لە دوشمنکاریی عەجەم و ڕۆم دەکات و ناوەرۆکەکەی تێکەڵە لەسەر چیایی و مەجریسی)

*** حەیران دەڵێم لەلای (ڕەبەت)ێ**
ئەمن دەچوومەوە ماڵە هەتیو حەیرانێ
بە بیانووی سووکەڵە حاجەتێ
ئەوە دایکی هەتیو حەیرانی بۆم دەهات
هەروەکو ئاورەکەی دەقودرەتێ
*** حەیران سەری (سیاقۆڵ)ی لە من بەگۆمە**
لایەکم حەجەمەو ئەوی دیکانەم نیزام و ڕۆمە
ئەگەر بە حەوت مەلای دەدوازدە علیمم
مارەکەنەوە لە گولێکی دە گولە مێردان
هێشتا هەر ئی کوڕە حەیرانی خۆمە

پەراوێزەکان:

ئەدەبی زارەکی: بەهۆی ئەوەی گەلی کورد زۆر تێکەڵ گەلان نەبووە، بۆیە ئەدەبیاتەکەی بە ڕەسەنایەتی

ماوەتەوەو بەهۆی ئەوەی پێوەندی نەبڕاوە بەو کەرەستە میللییانەی کە خۆی دروستی کردوون و لەخاکی وڵات دوورنەکەوتۆتەوە و هاموشۆی گەلانی بەدەگمەن کردووە و زمانی گەلانی نەزانیوە و بە ژیانی سادە ژیاوە دوور لە تەکنەلۆژیا، جا حەیرانیش لەنێو ئەم کۆمەڵگایە هەڵقوڵاوە کە بە کۆنترین ئەدەبیاتی زارەکی دادەنرێت.

* حەیران زۆری لەسەر نووسراوە، کەچی بەداخەوە لێکۆڵینەوەی کەم لەسەر کراوە، بەڵام لە کوردستانی ئێران بەهۆی نەبوونی ئازادی بە دەگمەنیش لەسەری نووسراوە.

ئەمڕۆکەش بەدەگمەن ڕێگە بە نووسین لەسەر حەیران دەدرێت لە ئێران بەهۆی ئەوەی دەقەکانی حەیران دڵدارییەو لەجوانی ئافرەت دەدوێت.

* عوسمانییەکان ڕۆڵێکی باڵایان دیت لە بڵاوکردنەوەی تەکیە لە کوردستان بۆ ئەوەی هەستی نەتەوایەتییان بێ هێز بکات و لە کولتووری میللی و ئەدەبی زارەکی دایان ببڕێت، بۆ نموونە مەلا ئیدریسی بەدلیسی کە پیاوی سوڵتانەکانی عوسمانی بوو، ڕۆڵی گرنگی گێڕا لە لەناوبردنی میرنشینی کوردان، زەمبیل فرۆشیش کە میری قەڵای فارقین بوو، دوای ئەوەی بوو بە دەرویش و وازی لەمیرایەتی هێناو تۆبەی کردو رووی لە چۆڵ و چیا کردو زەمبیلی دەفرۆشت و پێی بەرێوە دەچوو وارێکەوت، کچە میرێک چاوی پێ دەکەوێ و عاشقی دەبێ، بەڵام زەمبیل فرۆش واترسی خودای چوو بووە دڵەوە دڵدارییەکەی لێ قەبووڵ نەکرد.

(میر سولەیمان)ی حاکمی ناوچەی هیران کە ئەوەی میر کەلۆسی سۆرانە، دوای ئەوەی تەریقەت لە سەید تاهای بەدلیسی وەردەگرێ، واز لە کوردایەتی و میرایەتی دێنێ و کۆشک و باڵەخانەی میرایەتی بۆ تەکیە دەگۆڕێ و زیکر جێگای سیاسەت دەگرێتەوە و تاکو ئەمڕۆش بنەماڵەی میر سلێمان (شێخ سلێمان) کە بە کاکی هیران ناسراون، لەسەر زیکرو شێخایەتی بەردەوامن.

* جۆرەکانی گۆرانی: ئەدیبان بەزۆر جۆری دیکەو لەسەر بنەمای دیکە گۆرانییان دابەش کردووە.

* عومەر دزەیی دەڵێت: حەیرانی ڕەسەن دوو تایبەتمەندیی نەگۆڕ دیاری دەکا: یەکەم: لەبارەی فۆرم و دارشتنەوە، لانی کەم دەبێ بە سێ بەندو لانی زۆر بە چوار بەند ببڕێتەوە. دووەم: ئەوەی کە لە بارەی ناوەرۆکەوە، خۆلەقەرەی بابەت گەلی مێژوویی، سیاسی کۆمەڵایەتی و ئایینی و هی تر نەداو تەنیا باسی خۆشەویستی و حەزلێکردن بکا.

* لە کوردستانی ڕۆژهەڵات زۆرجار بە حەیرانبێژ دەڵێن بەیتبێژە، هەرچەندە لەنێوانیان جیاوازی هەیە.

* سەلاح پایانیانی دەڵێت: حەفتا دەقە حەیرانم لە دەنگی هەشت ژنی حەیرانبێژی مەهاباد تۆمار کردووە، لە حەیران کوڕە حەیران و کچە حەیران هەیە، کاتێک کە حەیرانبێژ برینەکانی دڵداری زیندوو دەبنەوە، ئەو دەمەی ماڵی نازدار حەیران بنگەیان بەجێ دێڵن و ئەو دەمەی حەیرانبێژ بە سوورە گوڵ کەپر بۆ یار دروست بکات، ئەوا حەیرانبێژ دەبێتە کوڕە حەیران و کاتێکیش مێردەگولەیەک سنگ و بەرۆکی کچە حەیرانبێژ دەگرێت یا کچە حەیرانبێژ بەرۆکی کردبێتە باخچۆلەیەکی پاوان، کلیلی دەرگاکەشی دابێتە دەست خۆشەویستەکەی ئەوا حەیرانبێژ دەبێتە کچە حەیران.

* حەیرانی مەجریسی: حەیرانی مەجلیسی، مەجلیسی وشەیەکی عەرەبییە و واتای کۆڕی دانیشتووان یا دانیشتووانی دیوەخان دەگەیەنێت.

* بەیات تورک: بەیات تورک لە ئێران (بەیات زەند)یشی پێ دەگوترێت و (ئەبو عەتا)ش حیجازی پێ دەگوترێت.

* جاران هەموو دابونەریتێک بە گۆرانی بەرێوە چووە و بە چەندان ئاواز، بەتایبەتی لە وەرزی بەهاران، لەو کاتانەی کەمەڕداران دەچوونە هەواران حەیرانیش کۆنترین گۆرانییە کە لەژێر ڕۆشنایی و چرینی حەیران کاروکاسبیان کردووە.

پاشان گۆرانیی هەڵپەڕکێی و گۆرانیی دیکە سەری هەڵداوە، جا هەرچەندە قوتابخانە نەبووە، بەڵام لە ڕێگای حەیران و جۆرەها گۆرانی کولتووریکی زۆری میللەت پارێزراوە.

ئەمڕۆکەش پێویستە حەیران و لاوک و جۆرەکانی دیکەی گۆرانی لە کۆلێژی ئاداب و پەروەردە ببێتە بابەتی ماستەرو دکتۆراو بڕوانامەی لەسەر وەربگیرێت.

(*) وای بۆ دەچم کە (حەیران) لە (هەی یاران)ەوە هاتبێت.

سەرچاوەکان:

١- حەیران، چەمک، ناوەرۆک، سەرهەڵدان، غەفوور مەخمووری، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، (٢٠٠١).

٢- حەیران، ئەحمەد بەحری، گۆڤاری سروە، ژ (   )، ل(١٤-١٦).

٣- حەیران یا کەوڵی حەوت برایان، سەلاح پایانیانی، گۆڤاری مەهاباد، ژ(٥)، ل(٣٨ - ٤٠).

٤- حەیرانۆک، ڤەکۆلین و دەق، ئیسماعیل بادی، دهۆک، (٢٠٠١).

٥- دەروازەیەک بۆ ئاوازو گۆرانیی کوردی، مەحموود زامدار، بەغدا، (١٩٨٠).